

SOCIALE VAARDIGHEDEN IN PERSPECTIEF KUNNEN LVG-JONGEREN PERSPECTIEFNEMEN?

*Annematt Collot d'Escury
Universiteit van Amsterdam*

LVG-jongeren staan in het sociale leven vaak “buiten spel”. Zij hebben moeite aansluiting te vinden bij hun leeftijdgenoten, zij kunnen zich niet voegen in de spelletjes van de anderen, ze raken, onbedoeld, telkens weer verzeild in conflicten, worden dikwijls gepest, hebben weinig vriendjes en belanden niet zelden in het delinquenten circuit.

Kortom LVG-jongeren hebben moeite zich staande te houden in het sociale verkeer.

Dat is op zichzelf geen wonder, daar ‘selecteren’ we ze immers op:

”Licht verstandelijk gehandicapte jongeren zijn personen tot circa 21 jaar die in hun ontwikkeling zijn belemmerd en die zich op grond van hun lager intellectueel functioneren en beperkte sociale redzaamheid niet (zonder) hulp kunnen handhaven in één of meer reguliere maatschappelijke verbanden (gezin, school, werk, groep, leeftijdsgenoten, buurt)” (NVGz-nota, 1995; van Weelden, 1988).

Om je te redden in het sociale verkeer moet je begrijpen wat een ander zegt, wat een ander bedoelt, weten wat de sociale norm is en die norm adequaat omzetten in competent gedrag. In een vorige O & P (Collot d'Escury, Hartsink & Barnhard, 2004) hebben we gezien dat het voor de LVG-jongeren bij het begin al mis gaat. LVG-jongeren hebben moeite zich in de positie van de ander te verplaatsen, moeite te bedenken wat een ander ziet, maar ook moeite te bedenken wat een ander voelt, wat een ander denkt, of wat een ander zou voelen, ook wel perspectiefnemen genoemd. Perspectiefnemen is een krachtig instrument om grip te krijgen op je sociale omgeving. Kunnen bedenken en begrijpen wat een ander denkt, betekent in veel gevallen dat je kan voorspellen en begrijpen wat een ander doet. Als je dat kunt bedenken word je niet telkens verrast door het gedrag van de ander, word je niet telkens overvallen door een situatie die je niet verwacht had, die je niet had zien aankomen. Het beeld van de LVG-er bij uitstek.

Van Nieuwenhuizen (2004) rapporteerde dat LVG-jongeren vooral moeite hebben met het bedenken van sociaal adequaat gedrag. Zelfs als ze de situatie goed ingeschat hebben, of als de onderzoeker dat voor ze doet, kunnen ze minder adequate oplossingen bedenken. Gemiddeld genomen bedenken ze bovendien niet alleen minder oplossingen, maar ook vaak meer agressieve oplossingen. Van Nieuwenhuizen onderzocht of LVG-jongeren weten hoe ze in verschillende sociale situaties (een binnenkomstsituatie: twee kinderen zijn verdiept in hun spel en een derde – de proefpersoon - wil meedoen; en een spelsituatie waarbij het spel bij één van beiden telkens vastloopt) het beste zouden kunnen reageren. De LVG-jongeren lijken de situaties goed te begrijpen en te analyseren en ze kunnen prima bedenken wat ze zouden moeten doen. In de praktijk lijken ze echter vooral terug te vallen op agressief gedrag. Opvallend is dat de LVG jongeren niet alleen meer agressieve oplossingen kiezen, maar vooral, en misschien bovenal, vaak meer onderdanige ‘submissive’ oplossingen zoeken (ze halen de leerkracht of de groepsleider erbij, of ze wachten net zo lang tot de ander met een initiatief komt) en weinig assertieve oplossingen. Ze kiezen weinig oplossingen waarbij ze zelf het initiatief nemen, de situatie actief ‘te lijf’ gaan. Ze geven zelf aan niet in de goede afloop en in de efficiëntie van hun eigen gedrag te geloven. Het is de vraag of ze alleen negatieve oplossingen kunnen bedenken of dat ze vooral negatieve submissivee oplossingen noemen omdat ze niet geloven dat die andere oplossingen bij hun het gewenste effect sorteren. ‘Dat helpt bij mij toch niet’. ‘Ze luisteren

toch niet naar mij'. 'Als ik vraag of ik ook eens mag, krijg ik toch geen antwoord (waarom zou ik het dan nog vragen).'

Laten we het eens vergelijken met een kind dat stottert. Een kind dat stottert, kan stotteren vanwege problemen op motorisch gebied (mondmotoriek of spierspanning). Hoewel het stotteren een puur technische/motorische achtergrond heeft, zal het vrijwel altijd zijn weerslag hebben op het emotionele functioneren van het kind en het vertrouwen in de eigen vaardigheid. Kinderen die stotteren krijgen dikwijls minder vaak een beurt. Het duurt nu eenmaal wat langer voordat het antwoord er is, en daar is niet altijd genoeg tijd voor in een klas. Stotteren is bovendien vaak een reden voor klasgenootjes om te pesten. De meeste kinderen die stotteren vinden het dan ook helemaal niet leuk dat ze stotteren. Een kind dat stottert kan daar onzeker van worden en aan zich zelf gaan twijfelen. De technische of motorische problemen, die de achtergrond zijn van het stotteren, hebben dus over het algemeen geen positieve invloed op de emotionele ontwikkeling. Maar daar blijft het niet bij. Als je toch nooit een beurt krijgt houd je op een goed moment ook op met nadenken over het goede antwoord, waarom zou je ook. Als je het weet krijg je immers toch geen beurt. En dat zelf nadenken is weer heel belangrijk voor de cognitieve ontwikkeling, dus ook de cognitieve vaardigheden lijden eronder. Ze worden in ieder geval minder gestimuleerd dan die van de niet stotterende buurman. Dat is wat de LVG-er in sociaal opzicht overkomt: hij is wat trager, valt uit de boot, verliest zijn zelfvertrouwen, maar ontwikkelt ook zijn kennis en vaardigheden niet en heeft geen vertrouwen meer in de vaardigheden die hij wellicht nog wel bezit.

Onderzoek op basisscholen geeft aan dat kinderen elkaar beoordelen op de mate van sociale vaardigheid die zij hebben (Kuik, 1996). Kinderen verdelen hun klasgenoten in 'leuke' en 'stomme' kinderen. De laatste zijn kinderen die te wild zijn, te sloom, zich teveel beroepen op hun slimheid, oneerlijk en asociaal doen. Te sloom is ook stom, want dan heb je het schoolwerk niet af, ben je te stil en te zwijgzaam. In feite heeft een kind met een licht verstandelijke handicap dus in sociaal opzicht dikwijls een dubbele handicap: (i) het kind heeft onvoldoende sociale vaardigheid ter beschikking en (ii) het kind moet vanuit een sociaal gedepriveerde positie functioneren

Gresham (1986) onderscheidt verschillende vormen van *niet kunnen*:

Vaardigheids - tekorten, het kind weet niet hoe het een gesprekje kan beginnen, of hoe het ervoor kan zorgen dat anderen meer rekening met hem gaan houden of kan zich niet verplaatsen in de gedachten of gevoelens van de ander.

Performance - tekorten, het kind voert het gedrag niet, of te weinig, uit, bijvoorbeeld in de schoolklas. Dit kan te maken hebben met onvoldoende gelegenheid krijgen om het toe te passen, of met een gebrekkige motivatie.

Zelfcontrole - tekorten, het kind heeft geen (sociale/sociaal cognitieve) vaardigheden geleerd, omdat emotionele arousal dit verhindert. Belangrijkste vormen van emotionele arousal zijn bijvoorbeeld angst, woede en impulsiviteit. Sociale angst (lees sociale traagheid) kan de omgang met andere kinderen in de weg staan waardoor ontwikkelingen als perspectiefnemen moeilijk op gang komen. Angstige kinderen hebben sterk de neiging zich op een heel klein en veilig terrein terug te trekken. Daardoor exploreren zij weinig met nieuwe vaardigheden, neem bijvoorbeeld lopen. Als je niet oefent met lopen, leer je ook niet dat vallen geen kwaad kan en blijft lopen eng. Bovendien leer je niet hoe leuk het is als je kan lopen dus mis je de positieve ervaringen die zelfs een beetje angst de moeite waard maken en je mist een enorme hoeveelheid nieuwe ervaring waardoor veel onbekend blijft en er dus veel is om bang voor te zijn.

Zelfcontrole-performance – tekorten, het kind heeft de sociale vaardigheden wel in zijn repertoire, maar voert die niet uit vanwege de genoemde emotionele arousal.

Bij LVG jongeren doet zich iets dergelijks voor. Zij hebben moeite zich te verplaatsen in een ander, zijn minder goed en of snel in het bedenken van wat de ander denkt of voelt en zijn minder snel in het bedenken van adequate sociale (re-)acties. Met als gevolg dat ze nog al eens hun neus stoten in sociale contacten, zich terugtrekken en steeds onhandiger worden in hun sociale contacten. Hoe minder ze oefenen, des te minder vaardigheden en kennis zij opdoen over die sociale wereld. Hoe langer ze erover doen een oplossing te bedenken, als ze die al kunnen bedenken. Ze missen immers ervaring en doen minder sociale kennis op. En dit gaat natuurlijk niet kosteloos. Hoe vaker een jongere het gevoel heeft zich niet te kunnen redden, met hoe minder vertrouwen hij de volgende situatie tegemoet zal treden. Hoe minder vertrouwen hij heeft in de vaardigheden die hij wel bezit.

Een training gericht op het verbeteren van de sociale vaardigheid, moet zich richten zowel op de eerste stappen in het model: het interpreteren van de informatie van anderen = perspectiefnemen, als op de latere stappen: de concrete sociale vaardigheden en het vertrouwen in de eigen vaardigheden.

- *Uitgangspunten voor een programma gericht op het stimuleren van het sociale functioneren bij LVG-jongeren*
- *(Leren) Perspectiefnemen kan niet zonder sociale vaardigheden*
- *Het programma moet aansluiten bij het sociaal emotionele functioneren*
- *Een interventieprogramma gericht op het stimuleren van het sociale functioneren dient zo dicht mogelijk aan te sluiten bij de natuurlijke situatie.*
- *Het programma moet aansluiten bij het ontwikkelingsniveau*
- *Motivatie komt van de trainer.*

(Leren) Perspectiefnemen kan niet zonder sociale vaardigheden

Met perspectiefnemen alleen kom je er niet. Perspectiefnemen alleen is net zoiets als een architect die alleen maar een tekening kan maken. Hij heeft misschien wel een hele mooie bouwtekening, maar zonder bakstenen, zand, cement, glas en hout gebeurt er niets met die tekening en blijft de architect met lege handen staan.

Ofwel het onderkennen, perspectiefnemen, dat iemand boos is, is nog geen sociaal vaardig *gedrag*. Wat is sociaal vaardig gedrag onder die omstandigheden? Hard wegllopen? Ook boos worden? Even uit laten razen? Sociaal competent functioneren vereist meer dan perspectiefnemen alleen. Perspectiefnemen is een van de voorwaarden voor positieve sociale interactie. Het is als het ware een onderdeel van het bouwpakket voor sociaal functioneren.

Voor sociaal gedrag zijn sociale vaardigheden nodig, luisteren, nee zeggen, delen etc., maar ook het inschatten welke vaardigheden van toepassing zijn. Dat wil zeggen, zonder perspectiefnemen is het maar toeval of in een interactie de goede vaardigheden worden uitgekozen, en zonder sociale vaardigheden kom je niet erg ver met perspectiefnemen.

Nu zou je nog kunnen veronderstellen dat je begint met perspectiefnemen en dan later over gaat naar de volgende stap de sociale vaardigheden. Als je wilt leren rekenen begin je immers ook niet meteen met worteltrekken. Beginnen met perspectiefnemen lijkt op zich geen gek idee. Perspectiefnemen loskoppelen van sociale vaardigheden is echter in verschillende opzichten eerder een valkuil dan een handige zet. Perspectiefnemen krijgt pas waarde als je ziet waar je het voor gebruikt. Als je ziet dat er met perspectiefnemen een andere interactie ontstaat met een leeftijdgenoot. Pas als je ervaart dat je niet midden door

een spel heen moet stappen als je mee wil doen, maar even een "goed" moment moet kiezen en dat het dan ook lukt, krijgt perspectiefnemen zijn waarde.

Deze valkuil geldt in zijn algemeenheid, maar bij LVG-jongeren extra. Zij hebben zelf moeite verschillende stappen te integreren en te generaliseren. Als je perspectiefnemen uit zijn sociale verband rukt, kun je nu juist van hen niet verwachten dat zij er één geheel van maken. Het hoeft daarbij niet zo te zijn dat ze al die sociale vaardigheden zelf bedenken. "Voorzeggen" mag, het is wel zo dat het geheel in een realistische context gepresenteerd moet worden.

Het programma moet aansluiten bij het sociaal emotionele functioneren van de jongere

Veel kinderen hebben al een ernstige beschadiging opgelopen in hun zelfvertrouwen. Sommigen zo ernstig dat een spelletje 'nee zeggen' al een uitdaging betekent. Leren perspectiefnemen en sociaal vaardig gedrag leren zijn dan ook absoluut niet genoeg. Het zelfvertrouwen om die vaardigheden ook te durven toepassen is minstens even belangrijk. Zelfs als je jezelf kan verplaatsen in de ander, zelfs als je een heleboel oplossingen kan bedenken voor een conflictsituatie, is het nog lang niet altijd eenvoudig om ze ook uit te voeren. Vragen of je mee mag doen, zeggen dat jij eerst aan de beurt bent, zeggen dat je het eigenlijk geen goed idee vindt, omdat je denkt dat iemand anders er verdrietig van wordt, noem maar op, al die vaardigheden vereisen het nodige zelfvertrouwen. Het vertrouwen dat je er in slaagt anderen te overtuigen van jouw voorstel. Het vertrouwen dat anderen op jouw voorstel willen in gaan. Om bij het begin te beginnen: het vertrouwen dat anderen naar jouw voorstel willen luisteren. Aan dat vertrouwen ontbreekt het nog al eens.

Het programma moet aansluiten bij de natuurlijke situatie

Problemen in sociale vaardigheden betekenen vaak dat een kind geen aansluiting kan vinden bij zijn leeftijdgenoten. Terwijl zij de steun van hun leeftijdgenoten zo hard nodig hebben, zijn het juist ook weer deze kinderen die buiten de groep komen te staan. Wanneer het spontane leren met leeftijdgenoten tekort schiet, is het belangrijk om die situatie met behulp van een interventieprogramma te benaderen. Het is de meest natuurlijke leersituatie. Het is ook de meest relevante situatie. Je gelijk halen/krijgen in een discussie met volwassenen is niet zo veel waard als je gelijk krijgen in een discussie met leeftijdgenoten. Maar ook een compliment krijgen, bijvoorbeeld als je een goede video opname hebt gemaakt met goed camerawerk, telt zwaarder als het van een leeftijdgenoot komt dan wanneer het van een volwassene komt. Met andere woorden: trainen gezamenlijk met andere jongeren in een situatie die aansluit met het werkelijke leven. De natuurlijke situatie laat de waarde van perspectiefnemen zien.

Een natuurlijke situatie maakt generalisatie naar de dagelijkse situatie makkelijker. Dat geldt in principe voor alle interventies, maar voor LVG jongeren in het bijzonder. LVG-jongeren zijn veelal minder in staat op abstract niveau een parallel te leggen tussen de interventie situatie en de praktische situatie. Sterker nog soms valt het kwartje pas als de rollenspel situatie als het ware zijn rollenspel karakter verliest. Een rollenspel waarin één van de spelers geen enquête van de Etos heeft gekregen die je moet invullen om een monster te krijgen, komt heel dichtbij als de enquête heel leuk is (en je dus geen zin hebt om te stoppen en je in het perspectief van de nieuwkomer te verdiepen) of als er echt monstertjes te verdienen vallen. Kan je in zo'n situatie je eigen enquête op zij leggen en je verplaatsen in de gevoelens van degene die er geen heeft, om dan ook nog eens vervolgens een oplossing te bedenken. De grens tussen rollenspel en echt beleven is dan heel dun.

Het programma moet aansluiten bij het ontwikkelingsniveau van kinderen

Het programma moet zorgvuldig opgebouwd zijn, zowel qua *inhoud* (van eenvoudige emoties en eenvoudige interacties, naar meer complexe emoties en interacties) als qua *structuur* van eenvoudige perspectieven naar tegenstrijdige complexere vormen van perspectiefnemen. Maar ook in praktisch opzicht. Een mooi voorbeeld in deze is dat er in rollenspellen nog wel eens gewerkt wordt met fictieve namen. Dit om te vermijden dat de gevoelens die in het rollenspel zijn opgeroepen na het rollenspel blijven doorleven. Door met een andere naam te werken is het na afloop eenvoudiger om de rol en de eventueel daarbij horende conflicten opzij te zetten. Voor LVG-jongeren is dit echter vaak meer een last dan een lust. Ze vragen zich af wie ze ook weer waren. Alle energie gaat in het onthouden van de naam en de tekst zitten in plaats van in het ervaren en oefenen.

De motivatie moet van de trainers komen

Kunnen perspectiefnemen is op zichzelf natuurlijk helemaal niet interessant. Perspectiefnemen is alleen maar een middel. Het doel is om in sociale situaties beter uit de voeten te komen. Bijvoorbeeld mee te mogen spelen waar dat voorheen niet lukte. Om dat succes te boeken is echter helemaal niet zo vanzelfsprekend. Zelfs als je het goed doet, krijg je lang niet altijd meteen loon naar werken. LVG-jongeren vallen nog al eens terug op agressief gedrag om hun zin te krijgen. Doen ze dat na een training minder dan zijn ze niet meteen van hun imago af. Leeftijdgenoten vertrouwen hen niet zo één twee drie. 'Ondanks het feit dat Pim vreselijk zijn best doet om eerst te overleggen en dan pas te slaan, blijkt daar in de praktijk weinig positieve respons op te volgen'. Laten we bij Pim de kat eerst maar eens uit de boom kijken voordat we hem vertrouwen, lijkt de algemene houding te zijn. Voor Pim een hele nare situatie. Bijna niets is zo teleurstellend en onbegrijpelijk als een onvoldoende krijgen voor goed gedrag. Hoe kan je onder die omstandigheden een gevoel van zelfvertrouwen, competentie opbouwen? Sterker nog, zelfs al zou het gedrag van Pim na verloop van tijd wel enigszins vertrouwd worden. Dat wil nog niet zeggen dat Pim daarmee opgenomen wordt in de kring, of dat hij uitgenodigd wordt om mee te gaan spelen. Waarom zouden ze ook. De vriendschapskaarten zijn toch allang geschud. En het feit dat Pim niet meer zo lelijk doet is mooi meegenomen, maar ook niet meer dan dat. En alhoewel Pim dus heel hard werkt, krijgt hij er ogenschijnlijk maar bitter weinig voor terug. En dat terwijl Pim gewend was om kort door de bocht te gaan en zo nodig zijn successen met geweld binnen te slepen.

Het gevoel dit lukt nooit of het helpt toch niet of ze vinden me toch niet aardig ook niet als ik wel mijn best doe is absoluut deprimerend en moet ten alle tijden vermeden worden. Voor Pim leidt een training dan alleen van kwaad tot erger. Hier moet een volwassene helpen aan te geven dat het wel lukt en hoe je dat kan zien. Bijvoorbeeld vijf keer op een dag ruzie is 100 keer beter dan tien keer op een dag. Dan ben je dus enorm vooruit gegaan. Ook al heb je nog steeds ruzie gemaakt. Overigens is de video hier ook een machtig middel, al was het alleen maar ter ondersteuning van die volwassene zelf die ook wel eens de moed laat zakken.

Kunnen LVG-ers zich in de positie van de ander verplaatsen? In éénduidige situaties wel. Het is de vraag of de LVG-er over voldoende bagage beschikt om zich de meer complexe vormen van perspectiefnemen eigen te maken. Op de Beele wordt sedert 3 jaar gewerkt met een trainingsprogramma dat expliciet gericht is op een combinatie van perspectiefnemen en sociale vaardigheden in de vorm van (rollen) spellen en video-feedback. In een volgend nummer van *Onderzoek & Praktijk* wordt een onderzoek naar dit trainingsprogramma beschreven.

Literatuur

- Collot d'Escury, A.M. Hartsink, D.& Barnhard, S. (2004). Sociale vaardigheden in perspectief: kunnen LVG-jongeren perspectiefnemen *Onderzoek & Praktijk*, 2 (1), 22-32.
- Gresham, F.M. (1986). Conceptual and definitional issues in the assessment of children's social skills: Implications for classification and training. *Journal of Clinical Child Psychology*, 15, 3-15.
- NVGz-nota (1995). *Vorm en kleur*. Beleidsnota van de orthopedagogische centra voor licht verstandelijk gehandicapte jongeren van de Nederlandse Vereniging voor Gehandicaptenzorg Utrecht: NVGz.
- Van Nieuwenhuijzen, M. (2004). *Social information processing in children with mild intellectual disabilities*. Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen.
- Van Weelden, J. (1988). *Moeilijk lerende kinderen*. Rotterdam: Lemniscaat.
-